

Osmanlı Kudüs'ünde Ecnebi Kilise Arazilerinin Vergiden Muafiyeti Meselesi

İbrahim ÖZÇOŞAR,* Ekrem AKMAN**

ÖZ: Kudüs, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne yönelik emperyalist girişimlerin en belirgin hissedildiği şehirdi. Üç semavi dinin kutsal kabul ettiği Kudüs, bu yüzyılda bir kez daha dünyadaki egemenlik mücadelelerinin sembolik alanlarından biri haline dönüştü. Kudüs'teki egemenlik mücadelesinin başlıca araçlarından biri de Osmanlı vatandaşı olmayan gayrimüslimlerce/ecnebilerce kutsal mekânlara yakın yerlerden alınan arazilere inşa edilen kilise ve manastırlardı. Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti üzerindeki politik nüfuzu kullanılarak kilise ve manastırlar inşa ettirdiler. Bu kilise ve manastırlar zaman içinde yine aynı nüfuzu kullanarak başka imtiyazlar da elde etmek istediler. Bu imtiyazların başında kilise ve manastırlara ait arazi ve emlâkin vergiden muaf olması gelmektedir. Çalışmada ecnebi kilise ve manastırlarının bu talepleri ve Osmanlı Devleti'nin bu taleplere karşı tutumu incelenmiştir. Çalışmanın temel kaynakları Osmanlı arşivi ile bu konuda yapılan araştırmalardır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Makamât-ı Mübarake/Kutsal Yerler, Ecnebiler, Kilise-Manastır.

The issue of Tax Exemption for Foreign Church Lands in Ottoman Jerusalem

ABSTRACT: Jerusalem was the city where the activities of the imperial powers were most explicitly felt by the Ottoman State. The city that was recognised by the three divine religions, turned to become a symbolic place for the struggle over sovereignty in the 19th century for the world. The main tools of this struggle were the churches and monasteries built by non-Ottoman citizens namely non-Muslims/foreigners, on lands taken close to their holy sites. The churches and monasteries were built by European states through applying political pressure on the Ottomans. Overtime, those in charge of these churches and monasteries aimed to use the same influence to attain more privileges. The first of these concessions was related to the issue of tax exemption for the lands and properties belonging to the churches and monasteries. This study examines these requests by churches and monasteries and the response of the Ottoman state. The primary sources used for this research were the Ottoman Archival sources.

KEYWORDS: Jerusalem, Holy Places/ shrines, foreigners, Church-Monastery.

* Prof. Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Mardin/Türkiye, iozcosar@yahoo.com

** Dr. Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Mardin/Türkiye, ekremakman@yahoo.com

GİRİŞ

KUTSAL ŞEHİRLER İÇİN VAKFETMEK

Kudüs, Osmanlı hâkimiyetine girdiği 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar tarihinin en çalkantısız dönemlerinden birini yaşadı. Bununla birlikte, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin duçar olduğu çöküş alametlerinin en belirgin yansımalarının görüldüğü coğrafya Kudüs'tü. Kudüs, tarih boyunca kutsal bir şehir olarak kabul edilmiş, üç semavi dinin atfettiği kutsallığın devletler ve imparatorluklar için stratejik bir öneme dönüşmesiyle nerdeyse kesintisiz bir mücadele alanı olmuştu. 19. yüzyılda dünyadaki egemenlik mücadelelerinin sembolik alanlarından biri yine Kudüs'tü. Bu çalışmada, birçok alanda süren mücadelenin oldukça dar bir vechesine yoğunlaşılacak, ecnebi kiliseleri ile bu kiliselere ait emlak ve arazinin vergiden muafiyeti meselesi Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasında politik nüfuz mücadelesinin bir parçası olarak incelenecektir.

Kudüs, Osmanlı hâkimiyetinde de sıradan bir şehir olarak değerlendirilmedi. Tarihin hiçbir döneminde ekonomik ve politik özellikleri ile ön plana çıkmamış olan şehrin Osmanlı nezdindeki önemi de kuşkusuz dinî özellikleriydi. Aksa ve Kubbetü's-Sahrâ camilerinin bulunduğu Mescid-i Aksa/Harem-i Şerif'e mekân olmak, şehrin Müslümanlar için önemli olma sebebiydi. Osmanlı Devleti'nin şehre verdiği önemin bir göstergesi olarak, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, imar faaliyetleri yanında şehrin stratejik önemiyle çok da bağdaşmayan bir sur inşa edilmiştir. Ayrıca Kudüs'te en büyük vakıf olan Hasekiye Vakfının kurulması da şehre verilen önemi göstermekteydi. Kudüs, dinî önemine rağmen, idari olarak 19. yüzyıla kadar diğer Osmanlı sancaklarından farklı bir statüye sahip olmamıştır. Osmanlı hâkimiyetinin hemen ardından Şam Eyaletine bağlı bir sancak olarak örgütlenmiştir. 17-18. yüzyıllar Osmanlı merkezi gücünün zayıflamasına paralel olarak yerel güçlerin, Osmanlı genelinde olduğu gibi, Kudüs ve çevresinde de etkilerini arttırdıkları dönemlerdi. 18.yüzyılın sonlarında Napolyon'un işgali şehri etkilememiştir. Gazze, Yafa ve Akka'yı ele geçiren Napolyon'un Kudüs'ü işgal etmemesinde, yeni bir Haçlı saldırısı izlenimi oluşturmak istemeyişi etkili olmuştur.

19. yüzyıl, Kudüs'le ilgili önemli gelişmelerin yaşandığı, şehrin uluslararası çatışmaların sembolik merkezlerinden biri haline geldiği yüzyıl olmuştur. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'ya isyan eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Suriye ve Filistin'i işgal etmesiyle şehir dokuz yıllığına Osmanlı hâkimiyeti dışında kalmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın Suriye ve Filistin'den çıkıp Kudüs'ün tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmesi gündeme geldiğinde ise, Haçlı seferlerinden sonra ilk kez Avrupa'nın dâhil olduğu bir "Kudüs Sorunu" oluşturulmaya çalışılmıştı. Kudüs'ün uluslararası bir şehre dönüştürülmesinin bile gündeme getirildiği bu tartışmalar, modern dönemde dünyanın başlıca buhranlarından biri olan Kudüs ve Filistin krizinin başlangıcı sayılabilir. Mehmet Ali Paşa yönetiminden sonra şehrin Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile bu tartışmalar rafa kalksa da Kudüs merkezli sorunlara dair ilk işaretler ortaya çıkmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin bu

tarihten itibaren Kudüs'e yönelik idari uygulamaları bu sorunların öngörüldüğünü göstermektedir. 1841 yılında Kudüs Sancağı Şam Eyaletinden ayrılarak doğrudan İstanbul'a bağlandı. 1858-1871 arasında Şam Vilayetine tekrar bağlansa da 1871 Vilayet Nizamnamesi ile "elviye-i gayr-i mülhaka" arasında sayıldı ve Osmanlı idaresindeki nihai statüsüne kavuşarak doğrudan merkeze bağlandı (Avcı, 2004:31-61). 1883'te ise, Osmanlı makamlarınca Kudüs'ün vilayet haline getirilmesi tartışılıyordu (BOA, Y.PRK.MYD. 3/6). Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı Devleti uluslararası gelişmeler karşısında şehrin idari statüsünü güçlü kılacak formüller üzerinde tartışılıyordu. Kuşkusuz bu çabanın başat sebebi "ecâ nibin" Kudüs'e yönelik faaliyetleriydi.

Ecnebi (Ecâ nib) Kavramına Dair

Ecnebi, Osmanlı literatüründe oldukça geniş kullanım alanına sahip bir kavramdır. Yabancı manasındaki sözlük anlamıyla günümüzde de kullanılan kavram, uzun süre Osmanlı bürokrasisinde de kullanıldı. Askeri sınıftan olmayan tımar sahipleri veya ilmiye bürokrasisinde kanûn-ı kadim üzere var ola gelmiş silke giriş kurallarını yerine getirmeden mansıb almak isteyen kişiler "ecnebi" ya da çoğulu "ecâ nib" kelimesiyle nitelendirilirdi (Beyazıt, 2009:105).

Bu çalışmada kullanıldığı şekliyle, Osmanlı teb'asından olmayan, yabancı anlamındaki kullanımı için Tanzimat öncesi ve sonrası ayrımı yapmak gerekecektir. Tanzimat öncesinde, İslam hukukundaki "müste'men" anlamında kullanılan kavram kendisine emân verilen kimse anlamına gelirken, terim olarak, İslâm ülkesine/dârü lislâma eman alıp giren yabancı gayrimüslimi ifade etmekteydi (Bkz., Özel, 2006:140-143). Ecnebi/müste'menlerin zimmilerle aralarında önemli bir statü farkı vardı. Zimmilerden farklı olarak, vatandaş statüsüne sahip değillerdi ve müste'men statüsündeki bir gayrimüslim, ülkesine döndüğünde veya Osmanlı Devleti istediğinde emân sözleşmesi sona ererdi. 19. yüzyıl öncesinde, Osmanlı sınırlarındaki ecnebi nüfusunun ekseriyetini İstanbul ve İzmir ile İskenderun ve Beyrut gibi Doğu Akdeniz liman şehirlerinde yerleşik Levantenler oluşturmaktaydı. Bunlar, İstanbul-Pera örneğindeki gibi genellikle şehrin dışında Osmanlı teb'asından ayrı yaşam alanları oluşturmuşlardı.

Tanzimat sonrasında ecnebi kavramı anlam değişikliğine uğramıştır. Buna göre, dinine bakılmaksızın Osmanlı teb'ası olmayan herkes için yabancı/ecnebi kavramı kullanılmıştır. 19. yüzyılın sonlarında yapılan nüfus sayımlarında İranlılar için de ecnebi kavramının kullanılması bu durumun en bariz örneğidir. Bu kullanıma rağmen, ecnebi kavramının Müslüman olmayan yabancı manasındaki çağrışımı hep ön planda olmuştur.

19. yüzyıl Osmanlı coğrafyasının ecnebi akınına uğradığı bir yüzyıldı ve diplomat, tüccar, bilim insanı, misyoner, din adamı profilindeki ecnebilere Osmanlı sınırlarının en umulmadık, en tenha yerlerinde rastlamak mümkündü. Öyle ki; bu yüzyılda resmi devlet görevlilerinin dahi ulaşmakta zorlandığı en ücra

köşelerde, bir misyonere rastlamak şaşırtıcı olmazdı. Bu yoğunluk sebebiyle düvel-i ecnebiye, tüccar-ı ecnebiye vb. kullanımlar 19. yüzyıldan sonra Osmanlı resmi yazışmalarında sıklıkla yer almıştır. Yine aynı sebeplerle Sadâret ile Hariciye, Dâhiliye ve Maarif nezâretleri bünyesinde ecnebilerle ilgili farklı kalemler oluşturulmuştur: Sadâret Divânı Düvel-i Ecnebiye Evrakı, Emniyet-i Umumiye Ecârib Kalemî, Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği gibi (Bkz. Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010).

Kudüs, ecnebiler için Osmanlı coğrafyasında gözde şehirlerin başında gelmekteydi. Kuşkusuz bunun akla gelecek ilk sebebi şehre dinî kutsallık atfedilmesidir. Bu özellikten beslenen ama zamanla bunun da ötesinde anlam kazanan politik nüfuz simgesine dönüşmesi, Kudüs'ü ayrı bir ecnebi tasallutu ile karşı karşıya bırakmıştır. Düvel-i ecnebiyenin hem Osmanlı Devleti'yle hem de kendi aralarındaki mücadeleleri sonrası başlayan bu tasallutun 19. yüzyıldaki adı "Kutsal Yerler Sorunu/Makamat-ı Mübareke Meselesi/ Question des lieux saints" olmuştur (Bkz. Baykal, 1959).

Kudüs'e Ecnebi Tasallutu ya da Kutsal Yerler Sorunu

Dinî mekân kavramının tarihi ve kültürel çağrışımlarının olumlu olmasına karşın, söz konusu Kudüs gibi farklı dinlerin çatıştığı bir şehir ve emperyalist politik tutumların ön plana çıktığı modern dönemler olunca aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Kudüs'ün dinî özellikleri onu imparatorluğun diğer bölgelerinden daha fazla müdahaleye açık hale getirmişti. Bunun başlıca sebebi Hristiyan cemaatlerin kutsal yerler hakkında kendi aralarında anlaşamamalarıydı. Hristiyan cemaatlerin Kudüs'teki kutsal mekânlara dair tartışmalarına Osmanlı Devleti'nin müdahil olması aslında İstanbul'un fethiyle başlayan bir süreçti. Kudüs henüz Osmanlı hâkimiyetine girmeden, İstanbul'daki Rum Patrikliği Kudüs'teki haklarına dair Fatih Sultan Mehmed'ten ferman almıştı (Bkz. Ercan, 1988). Sonraki süreçte de bu tartışmalar nerdeyse aralıksız devam etmiştir. Bu tartışmaların ana eksenini Hristiyan cemaatlerin, iktidar değişikliği sonrası ortaya çıkan yeni durumda eski haklarını devam ettirmek veya yeni haklar edinmek istemeleri oluşturmuştur. Kudüs'e hâkim olmak Osmanlı Devleti'ne, burayı kutsal kabul eden Hristiyanların yüzyıllardır devam eden ve artık teolojik olmaktan çok politik çatışmalara dönüşmüş olan sorunlarını çözme sorumluluğu yükliyordu. Rum, Ermeni, Süryani, Habeş, Kıpti cemaatler arasındaki bu sorunlar Osmanlı bürokrasisinde hatırı sayılır bir uzmanlık alanı oluşturduğu gibi, konuyla ilgili yazışmalar azımsanmayacak bir arşiv dokümanı oluşturmuştur. Modern dönem öncesinde kendi teb'ası olan Hristiyanlar arasında yaşanan sorunlara Osmanlı Devleti oldukça pratik çözümler üretmiş ve bunları yüzyıllar boyunca da uygulamıştır (bkz. Özcoşar, 2017: 1-10). Ama 19. yüzyılda durum oldukça farklıdır. Mesele artık sadece Osmanlı teb'ası arasındaki bir sorun değildir. Geleneksel sorunların düvel-i ecnebiyenin müdahalesiyle kazandığı modern formlar içinden çıkılacak gibi değildi. Üstelik Osmanlı Devleti de eskisi gibi çözüm üretme irade ve kapasitesine sahip değildir. Avrupa'nın büyük devletlerinin Osmanlı sınırlarındaki dinî mekânlar

üzerinden güç gösterisine girişmeleri karşısında Osmanlı Devleti'nin kendi sınırları içindeki dinî mekânların uluslararası politik mücadelelerin bir parçası olmasını engelleyecek güçte olmaması yeni bir kriz doğurmuştur.

Kudüs'teki kutsal mekânlarla ilgili çatışmanın başat aktörleri Katoliklerin hamisi Fransa ile Ortodoksların hamisi Rusya'ydı. Fransa'nın kendini Osmanlı sınırlarındaki Katolikliklerin hamisi olarak görme süreci, Kanuni Sultan Süleyman zamanında I. Fransuva ile kurulan geleneksel Osmanlı-Fransız dostluğu ile başlamıştı. Bu dostluk, Katolikler, özellikle de Katolik misyonerler için Osmanlı sınırlarında uygun bir ortam oluşturmuştu. Papalığın Katolikliği yayarak, Doğu Hıristiyanlarını da kendine bağlama, böylece Hristiyan dünyanın tartışmasız lideri haline gelme stratejisinin en büyük destekçisi Fransa'ydı (Uzunçarşılı, 2002:13). Kanuni döneminde kurulan Osmanlı-Fransız dostluğuna ve kapitülasyonlara dayanılarak Fransa Kralı XIV. Lui zamanında Osmanlı ülkesinde yoğun bir misyonerlik çalışmasına girişildi. XIV. Lui, Osmanlı ülkesinde yaşayan Katoliklerin hamisi sıfatını takınarak, elçileri ve Katolik papazlar vasıtasıyla, Katolik sayısını arttırmaya çalıştı. Osmanlı yönetimi ise, teb'asının, merkezi kendi topraklarının dışında olan bir mezhebe girmesine karşıydı. Yerli Hıristiyanların, Katolik mezhebine geçmesi, bir Katolik kralın himayesine girmesi demektir. Katolikliği kabul eden Hıristiyanlar, Osmanlı padişahından çok kendilerini papaya ve Fransız krallarına bağlı hissedeceklerdi. Bu açıdan konu yalnız dinî bir nitelik taşımıyordu; siyasi yönleri de mevcuttu. Misyon çalışmaları sonucu Katolikleşen Rumlar ve Ermeniler Fransız kralına büyük kurtarıcı gözüyle bakmaya başlamışlardı. Fransız kralının desteğiyle başlayan bu faaliyetler hem Müslüman hem de henüz eski mezheplerine bağlı Hıristiyanları rahatsız etmiş ve tepkilere yol açmıştır. Bu tepkiler karşısında resmi olarak Katolikler aleyhine önlemler alınsa da Osmanlı Devleti'nin bunları devam ettirecek güçten yoksun hale gelmesi sebebiyle bu önlemler çok da etkili olmamıştır. 19. yüzyılda ise Katolik misyonerlerin faaliyetlerinde belirgin bir hareketlilik yaşanmıştır. Bu hareketliliğin temel sebebi; Protestanlar ile Katolikler arasındaki rekabettir. Bu rekabet Fransa'yı Osmanlı'daki Katolikleri daha çok desteklemeye itmiştir (Kocabaşoğlu, 1989: 8). II. Mahmud döneminde Fransa baskısı Osmanlı Devleti'nin Katolikliği resmi bir mezhep olarak tanımasıyla sonuçlandı. Bu durum Fransa'nın, Osmanlı sınırlarında hamilik iddiasında bulunabileceği bir dini cemaatin (millet) resmen kabul edilmesi anlamı taşıyordu. Fransız İhtilali sonrasında “sadece ruhbanı değil fakat aynı zamanda Tanrıyı da memleketten sürgün (eden)” (Baykal, 1959: 244) Fransa'nın emperyalist politikalarını büyük ölçüde din üzerine inşa etmiş olması, modern paradokslar arasında en belirgin olanlardan biridir.

Osmanlı sınırları içindeki gayrimüslim cemaatlerin hemen hepsi geleneksel olarak Ortodoks'tu. Bu sebeple Rusya herhangi bir misyonerlik faaliyetinde bulunmamıştır. Rusya'nın Ortodoksların hamisi olması ise, Osmanlı Rus ilişkilerinde dönüm noktası olan Küçük Kaynarca Anlaşmasına dayandırılmaktadır. Bu anlaşma ile İstanbul Beyoğlu'nda bir kilise yapma hakkı elde eden Rusya

(Eryılmaz, 1996: 45), Fransa'nın Osmanlı coğrafyasında bulunan Katolikleri himaye etme iddiasına benzer bir şekilde, Ortodoks dünyasının hamiliğine soyunmuştur. Bu hamilik öncelikle Rum papazlar arasında milliyetçiliği yayma şeklinde kendini göstermiş ve Yunanistan'ın bağımsızlığında rol oynamıştır. Sonraki süreçte Osmanlı coğrafyasındaki tüm Ortodoks kiliseleriyle bir şekilde irtibatlı olmaya çalışan Rusya'nın bu stratejisindeki en önemli şehir Kudüs olmuştur. Rusya, Kudüs'te papazlar aracılığıyla etkin olmaya çalışmış ve Katoliklere karşı kutsal yerlerde Ortodoksları destekleyerek hamilik rolünün hakkını vermeye çalışmıştır.

Kudüs'ün dinî konumu, 19. yüzyılda yaşanan uluslararası çıkar çatışmalarında bahane olarak kullanılmaya oldukça müsaitti. Özellikle Protestan İngiltere ve Katolik Fransa ve Avusturya gibi Batı Avrupa güçlerinin karşısında kendine bir rol biçmeye çalışan Rusya'nın Ortodoksluğu bir güç devşirme aracı olarak kullanması Kudüs'ü uluslararası çatışmaların görünür alanı haline getirmişti. Literatüre "Kutsal Yerler Sorunu" olarak giren ve Kudüs'teki kutsal mekânlar üzerindeki hak iddialarına dayanan bu problem asıl itibarıyla Çar I. Nikola ile III. Napolyon arasındaki politik çatışmanın bir formu olarak geliyordu. Bu süreçte Kudüs'teki kutsal mekânlar büyük devletlerin birbirlerini ölçüp tarttığı, kamuoylarını ajite ettikleri mekânlara dönüşmüştü.

1847'de Beytullahim'de bulunan ve Katoliklerce kutsal kabul edilen bir yıldızın Ortodoksların ayın yaptığı esnada kaybolması, Kırım Savaşı'na kadar giden bir dizi gelişmeyi tetikledi. Ortodoks ve Katoliklerin hem Osmanlı Devleti'ne birbirlerini şikâyet etmeleri hem de hamileri sıfatıyla Rusya ve Fransa'nın taraf olarak soruna müdahil olmaları Kudüs'ün uluslararası bir sorunun merkezine yerleşmesine yol açtı. Osmanlı Devleti Fransa ile Rusya arasında iki tarafı da memnun edecek, en azından tepkiye sebep olmayacak çözüm önerilerinde bulundu. Bu öneriler her defasında, Osmanlı'nın tahmin etmediği itirazlarla karşılaştı. Öyle ki, Osmanlı Fransa'yı memnun ettiğini düşündüğü bazı durumlarda Fransa'nın, Rusya'yı memnun edeceğini düşündüğü önerilerde ise Rusya'nın tepkisiyle karşılaştı (bkz Baykal, 1959 ve Türkgeldi, 1928).

Kudüs'teki kutsal yerler meselesiyle başlayan olay, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Kırım Savaşı ki, Fransa ve İngiltere Osmanlı'nın yanında yer almıştı, Islahat Fermanının ilanı, Paris anlaşmasına kadar giden bir dizi gelişmeyle sonuçlandı. Tüm bu gelişmelerin oldukça farklı alanlardaki yansımalarından bahsedebiliriz. Ancak Kudüs'e yoğunlaştığımızda, tüm bu gelişmelerin öncesine göre Kudüs'ün ecnebi müdahalesine daha açık hale geldiği, bir tasallut halinde gerçekleşen bu müdahalelerin başlıca araçlarının mevcut kilise ve manastırlar üzerinde hâkimiyet tesis etmek ile yeni kilise ve manastır inşa etmek olduğu görülecektir.

Kudüs'te Ecnebi Kilise ve Manastırlarının Açılması

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Avrupa devletlerinin bölgedeki dinî, kültürel ve ekonomik nüfuz mücadelesi Kudüs'ün hızlı ve dinamik bir dönüşümünü de beraberinde getirmiştir (Avcı, 2004: 1-2). Bu dönüşümde ön plana çıkan yapılar, okulların yanı sıra kilise ve manastırlardır. Osmanlı Devleti'nde kilise ve manastır inşasına dair uygulama, İslam hukukuna uygun olarak “*kadim olma*” esasına dayanmaktaydı. Buna göre İslam/Osmanlı hâkimiyeti öncesi mevcut olan kiliselerin yıkılmaları durumunda yeniden inşasına veya tamirine izin veriliyordu. Bu teoriye rağmen özellikle Balkanlar'da Osmanlı fethi sonrasında ilk kez inşa edilen kilise ve manastırlara rastlamaktayız (Kenanoğlu, 2004: 287 vd.). Kudüs'te 19.yüzyıldan önce yeni bir kilise inşasına izin verildiğine dair bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte Kudüs'ün kilise ve manastır tamirâtı açısından oldukça ciddi bir yoğunluğa sahip olduğu ve bu konuda bir sorun yaşanmadığını biliyoruz.

19. yüzyılda, ecnebi devletlerin nüfuz mücadelesinin bir parçasını da kendilerine bağlı kilise ve manastırları tamir etmek ile yenilerini inşa etme girişimleri oluşturmuştur. Kutsal mekânların çevrelerindeki mülkleri elde ederek, diğer mezheplere karşı üstünlük elde etme bu girişimlerin başlıca amacıydı (Papastathis-Kark, 2016: 267). Bu girişimler, Osmanlı sisteminde önemli karışıklıklara yol açmıştır. Osmanlı Devleti, bir yandan farklı mezheplerin kan davası asabiyetine varan düşmanlıkları, diğer yandan bunları destekleyen devletlerin politik kaprisleri karşısında oldukça zor durumlara düşmüştür.

Kilise tamir ve açma girişimlerinde en faal devlet Fransa olmuştur. Yüzyılın hemen başlarında, 1803'te Fransız Büyükelçisi tarafından, Kudüs'te Fransız rahiplerin zabt ve tasarrufunda olan mahallerin zamanla harap olmaları sebebiyle tamiriyle birlikte, Kamame Kilisesi'ndeki Hz. İsa'nın kabri üzerindeki tavanın kurşunla kaplanması için üzerine Şam valisine istenen iznin verildiğine dair hüküm yazılıyordu (BOA, C.ADL. 30/1777). Hükümde yer alan “*ber-mucebi ahidname*” ifadesi iznin hukukî dayanağının kapitülasyonlar olduğuna işaret etmektedir.

İslahat Fermanı ile yapılan düzenlemelere göre; kilise ve manastırların eski yapılarının korunarak tamirat yapılabilceği, yeniden inşalarda ise, Babiali'den izin alınması şartı getirilmiştir (Eryılmaz, 1996:115). İslahat Fermanındaki bu madde pratik bir düzenleme gibi görünse de kilise ve manastır inşaatları oldukça karmaşık bir konuydu ve Osmanlı sistemi içinde bağlantılı olabileceği bütün boyutlar dikkate alınmadan yapılan girişimler problemlere sebep olabiliyordu. Buna örnek olabilecek bir vakia İslahat Fermanı'nın hemen ardından yaşanmıştı. Ahmet Cevdet Paşa (1991:9-10) bu olayı şöyle aktarır:

Vükelây-ı sâbıkâ zamanında yapılmış fena işlerden biri dahi bu kere meydana çıkan Salâhuddin câmi'-i şerifi'nin kiliseye kalbi meselesi idi. Şöyle ki, akdemce fransızlara Kuds-i şerif'de bir kilise binası için ruhsat verilip ancak yerinin intihâbı kalmış idi. Fransızlar Salâhuddin câmi'ini isteyip ve güya ki, orasını bir arsa-i hâliye olmak üzere ifâde edip keyfiyet Kudüs mutasarrıfı Kâmil

Paşa'dan isti'lam olunmuş idi. Kâmil Paşa ise Dersaâdet'de iken Fransız elçisi vâsıtasıyla Rumeli Beylerbeyliği payesi alıp bütün bütün fransuzlu olarak Kudüs'e gitmiş idi. Binâen-aleyh isti'lam-ı mezkure cevaben güya orası haliyeten hâliye mezbelelik olduğundan kilise inşâsında mahzuru yoktur deyu inhâ eylemesi üzerine arz tezkiresi dahi ana göre uydurlarak irâdesi bi't-tahsil fermân-ı âlî tahririnde Divân kalemi terddüd ve tasallüb göstermiş ise de, ister istemez yazdırılarak Fransız elçisine verilmiştir. Mezbelelik dedikleri mahall-i mübarek ise, meşhur Yusuf Salahuddin'in inşa-kerdesi olan cami'-i şerif olup minâre ve şeâ'ir-i sairesi mevcut ve evkâfî mürettep ve muntazam ve mütevellisi meydanda idi.

Ahmet Cevdet Paşa, yapılan yanlışlığın düzeltilmesi için Kudüs'teki Şafii müftüsü, Harem-i Şerif Şeyhi, ulema, müderrisin, sâdât, eşraf ile imam ve hatiplerin İstanbul'a gönderdiği bir mahzarı da nakleder. Bu olayın ardından Kâmil Paşa, görevinden alınıp bir daha kendisine görev verilmemişse de yapılan yanlıştan da dönülememiştir. Kubbetü's-Sahra'nın 85 metre uzağında bulunan bu alana Saint Anna Kilisesi ve yeni arsalar alınarak müştemilatı yapılmıştır. Bu kilise 1878'den sonra bir manastır ve papaz okulu ilave edilerek Beyaz Rahipler olarak adlandırılan Rum Katoliklerinden bir gruba verilmiştir (Demirkol, 2007: 74). Bu olay 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, uluslararası müdahaleler karşısında nasıl çaresiz kalabildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Fransa'nın Kudüs ve çevresinde kilise inşa talepleri daha sonra da devam etmiştir. Bu talepler sadece Osmanlı Devleti'nin değil Ortodoks Rumların da tepkisini çekmiş, ama genellikle Fransa'nın taleplerinin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır (Türkan, 2016: 111-113). 1883'te Fransa bu kez Beytüllahim'de Latinler için bir kilise inşası talebinde bulunmuş ve bu talebini Berlin Anlaşmasının "Osmanlı topraklarındaki elçiliklerin ve politika memurlarının mahal-i mübârekede ve diğer yerlerdeki dinî kurumları resmen himaye hakkı"ndan basheden 62. maddesine dayandırmıştır. Talebin Osmanlı Devleti açısından en çetrefilli kısmı kilise için istenen arazinin Haseki Sultan Vakfı'na ait olmasıydı. Fransa'nın politik gücü karşısında buna da bir çare bulmak dışında seçenек düşünmeyen yetkililer, Kudüs mutasarrıflığından başka bir mülk arazi ile değiştirilmesi ya da mukataa haline getirilmesini talep etmişler ve söz konusu arazi yıllık 25 kuruş vergiyle mukataa haline çevrilmiştir. Bu konu, Şura-yı Devlet'te rahatsızlığa sebep olmuşsa da mesele Hariciye Nezareti'ne havale edilmiştir. Nihayetinde Kudüs mutasarrıflığının söz konusu araziyle ilgili verdiği Latin halkı ve yetimleri için yeni bir kiliseye ihtiyaç olduğu bilgisi üzerine, inşa planı Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela'da kabul edilerek inşa için gerekli izinler verilmiştir (Demirkol, 2007:85).

Rusların da Berlin Anlaşmasından sonra, eski kiliselerin yeniden imarı yerine yeni kilise inşa etme girişimleri artmıştır. Hıristiyan mezhepler açısından bölgede baskın olan Ortodoksların, uzun yıllar Kudüs'te meşru ve otorite sayılmaları sebebiyle yeni kiliselere ihtiyaçları yokken Rusya'nın yeni kiliseler açma girişimleri Rum Ortodoks Kilisesini de rahatsız etmiştir. Özellikle Rusların

1894'te Kamame Kilisesi yakınındaki bir binayı kiliseye çevirme girişimleri Rumlarca statükoyu değiştirme girişimi olarak algılanmış ve Osmanlı makamlarına şikâyet edilmişti (Demirkol, 2007:91 ve Türkan, 2016:107).

Katolik ve Ortodokslar dışında Protestanlar da Kudüs'te kilise açmışlardır. Bunun ilk örneği Protestanların hamisi rolünde İngiltere'nin girişimleri ile 1845'te açılmasına izin verilen kilisedir (Türkan, 2016: 111-113). Yüzyılın sonlarında Almanya ile ilişkilerin gelişmesi üzerine, Sultan Abdülaziz döneminde o zamanki Alman İmparatoru'na hediye edilen bir arazide Protestan kilisesi açılması için izin verilmiştir. Bu kilisenin açılışı 1898'de Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Kudüs ziyareti esnasında yapılmıştır (Demirkol, 2007:80).

Bu devletler dışında emperyal amacı olmadan sadece dini amaçlar ile Kudüs'te kilise açma girişiminde bulunan Habeşistan'dan da bahsedebilir. 1886'da Habeşistan hükümetinin bu konudaki bir talebi herhangi bir araştırmaya tabi tutulmadan kabul edilmiştir. Resmi yazışmalardan Osmanlı Devleti'nin Habeşlilere izin verirken daha ılımlı bir tavır takındığını görmek mümkündür (BOA, Y. A. HUS, 194/19)

Kilise Arazilerinin Vergiden Muafiyeti

Osmanlı uygulamalarında ibadethaneler vergiden muaf olmakla birlikte ibadethanelerin diğer müşterilati ve arazilerinden vergi alınır. Kudüs'teki ecnebi kiliselerinin, Osmanlı resmi makamları ile yaşadıkları problemlerden biri de bu vergi meselesi olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında, ecnebi kiliseleri bir şekilde bu vergilerden kurtulmak için Osmanlı Devleti'nden talepte bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti de varlıklarına kerhen izin verdiği bu kiliselerin arazi ve emlakından vergi alınması hususunda ısrarcı olmuştur.

Kilise ve manastırların çevresindeki müşterimat ve araziler genellikle, ibadethanelerin ve ibadethanelerdeki görevlilerin giderlerini karşılayan akarlar olarak kullanılmaktaydı. Osmanlı teb'ası gayrimüslim cemaatler de zaman zaman ekonomik sıkıntı yaşadıklarında bu vergiden muaf olma talebinde bulunabiliyorlardı. Nitekim Kudüs Ermeni Patrikliği 1882'de "*Kuds-i Şerif'te kâin Mar Yakup manastırımızın hâsılât ve vâridâtı mesârifât ve ihtiyacına nisbeten gayri kâfi bulunduğundan*" vergiden muaf olma talebinde bulunmuştu (BOA, Y.A.RES. 19 – 43).

Ecnebilerin, Kudüs'teki faaliyetlerinde usulsüzlüğü bir alışkanlık haline getirdiklerine dair bazı örnekleri sunmak, kilise arazi ve emlakının vergilerden muafiyet taleplerinin arka planını anlamak açısından önemlidir. Ecnebilerin Kudüs'te yaptıkları kilise inşa faaliyetlerinde öncelikle başvurdukları yöntem, daha inşaat aşamasında İstanbul'u devreden çıkarıp, genellikle rüşvet vb. yöntemlerle kolaylıkla anlaşabilme imkânına sahip oldukları yerel yöneticiler ile meseleleri halletmekti. Islahat Fermanı'nda kilise inşası için Babıali'den izin

alınması gerektiğine dair kesin bir hüküm vardı ve ecnebler satın aldıkları bir arazide kilise inşa etmek için İstanbul'dan izin almak gibi uzun sayılabilecek bir sürece katlanmak istemiyorlardı. Belediyeden mesken izni alıp, inşa ettikleri bir yeri gizlice kilise olarak kullanmak daha kolaydı. Bu usulsüzlüğün sıklığı, Osmanlı resmi makamlarının Kudüs Mutasarrıflığına uyarılar göndermesine sebep olmuştur. 1887'de *“teb'a-i ecnebiyeden bazı kesânın ale'l-usul daire-i belediyeden aldıkları ruhsat üzerine inşa eyledikleri hanelerin bir odasını kilise ittihaz eylediklerine”* dair gönderilen yazıda; *“bu misillülâr hakkında ne suretle muamele olunmak lazım geleceği”* bildirilmişti (BOA, DH.MKT. 1462/80). Yine aynı tarihlerde Fransa'nın hamiliğini yaptığı Dominiken rahiplerinin *“Kuds-i Şerif sur kurbında”* daha önce arazi olarak satın alıp bir bina inşa ettikleri yeri manastıra çevirmek istediklerine dair alınan bilgi üzerine yapılan yazışmada, iki husus üzerinde duruluyordu. İlk husus, binanın manastıra çevrilmesi için Şura-yı Devlet ve Meclis-i vükelânın izni gerektiği, ikinci husus ise, bu binanın manastıra dönüşmesi halinde vergiden muaf olacağıydı (BOA DH.MKT.1495/39). Öyle anlaşılıyor ki, Dominiken rahipleri zaten kullandıkları bir binayı resmen bir ibadethaneye dönüştürüp vergiden muaf olmak istemektedirler. Osmanlı Devleti bu tür usulsüzlüklere karşı önlem olarak 1894'te Kudüs'te arazi satın alacak ecneblerin, ruhsat almadıkları müddetçe bu arazilerde okul, hastane ve kilise yapmayacaklarına, yaptıkları taktirde bunların yıkılacağına dair bir taahhütname imzalamalarını istemiştir (BOA, HR.TH.145/93).

Yukarıda bahsedilen usulsüzlükler yanında yüzyılın sonlarında, sık sık Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler emsal gösterilerek ecnebi kilise ve manastırlarına ait emlak ve arazinin vergiden muafiyeti talep edilmiştir. 1887'de Kudüs Mutasarrıflığı tarafından Şura-yı Devlet'e gönderilen bir yazıda *“teb'a-i ecnebiyeden bazıları oldukları mahallerin Rum ve Ermeni manastırlarına merbut emlak ve araziye kıyasen hayrâta mahsusiyetini vesile-i muafiyet addederek icab eden a'şar ve vergilerini tediye ve ifâda muhalafet etmekde olduklarından bahisle”* ne yapılması gerektiği soruluyordu. Bu talep Maliye ve Evkâf nezâretleriyle yapılan tahrirat (yazışmalar) ile Defter-i Hâkâni ve Kudüs Evkâf Müdürlüğünde yapılan incelemelere rağmen sonuçlanmayınca mahallinde tahkikat yapılması istenmişti (BOA, ŞD. 2521/10). Bu yazışmalardan yaklaşık üç yıl sonra *“Dahiliye Dairesinde Tanzim ve Makâm-ı Ali-i İcraya Takdim Kılınan Fi 20 Recep sene 307 ve (1618) Numerolu Mazbata Suretidir”* (BOA, Y.PRK. ML. 10/32) başlıklı yazı bu tahkikat sonucu hazırlanmış bir mazbata olduğu izlenimi vermektedir.

Söz konusu mazbata konuyla ilgili kurulan tahkikat komisyonu tarafından hazırlanmış olmalıdır. Mazbatada öncelikle Berlin Anlaşmasının ecnebi kilise ve manastır arazilerinin vergiden muafiyeti ile ilgili bir maddesi olmadığı gibi, Divân Kalem'inde de bu hususa dair bir kayıt bulunmadığı belirtilmektedir ki, bu başlangıç ecneblerin vergi muafiyeti taleplerini Berlin Anlaşmasına dayandırmak istedikleri izlenimi vermektedir: *“Kudüs Mutasarrıflığından istifsar-ı muamele olunması üzerine zikrolunan arazi ve emlak hakkında Berlin Muahedesinde bir gûna*

kayd ve Divân Kalemî'nce malumat olmadığı tedkikât-ı vakı'adan anlaşıldığına". Ayrıca Osmanlı vatandaşlarına ait manastırlar emsal gösterilmekle birlikte, zaten arazi almalarına izin verilmiş olan ecnebilerin Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin manastırlarına layık görülen ayrıcalıkları talep edemeyecekleri, bu taleplerin yapılan anlaşmalarda da yeri olmadığı belirtilmiştir: "... teb'a-i şâhâne manastırları erzân buyurulmuş olan musâ'adat iktizasınca mümtâz olup, ecnebiler ise, bu imtiyâza mâlik olmadıkları gibi temellük-ü arazi müsaadesine mazhariyetleri şerâit tahtında olarak anlardan ilerüsini talebe hakları olamayacağı muktezây-ı 'uhuddan ittigüne binâen". Ayrıca daha önce konuyla ilgili yapılan başvurular üzerine Kudüs Evkâf Müdürlüğüne uluslararası anlaşmalara vâkif biri ile vergi emanetince muktedir bir defter-i hâkâni memuru seçilerek bu konuda meseleye vâkif bir komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır: "Kudüs Evkâf Müdirliğine mesâlih-i devlete vâkif birinin intihâbiyle memur edilmesi ve virgü emanetince dahi bu yolda cidden muktedir bir defter-i hâkâni memuru intihâb olunması ve bu babda mahallince erbâb-ı vukufdan mürekkep bir komisyon akdiyle". Komisyonun çalışmalarında şu hususlara dikkat etmesi istenmiştir; eskiden beri Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlere tanınan haklar ile bunlara ait manastırların söz konusu edilmemesi ve konsolosların müdahalesine hikmetli bir şekilde izin verilmemesi: "... kadîmen teb'a-i şâhâneye ihsan olunmuş olan imtiyaza karşı bir gûna muamele olunmamak üzere teb'a-i devlet-i aliyye manastırları işe karıştırılmaksızın evvel emirde ecânibden teallülatta bulunanların suret-i tasarruf-ı emlakları hakkında konsolos gibi ecnebilerin mudahalesine hakîmâne müsâade olunmayarak..." 2 Zilhicce 1302'de (12 Eylül 1885) Bu komisyonca gönderilen mazbatada, Osmanlı vatandaşı gayrimüslim vatandaşları ve manastırlarının durumunun bu problemde ayrıştırılmadığı görülmektedir. Komisyon, bu mazbatasına Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler ile ecnebi manastırlarına dair iki dosya ve Dahiliye Nezareti'nden gelen yazıyı ekleyerek Şura-yı Devlet'e göndermiştir. Nihayetinde bu belgeler gereğinin yapılması üzerine Maliye Nezareti'ne havale edilmiştir: "... bi't-tahkik netice-i mutahassılanın iş'arı hakkında 2 Zilhicce 302 tarihinde dairesinden takdim kılınan mazbata mucebince sebk eden tebliğ'e cevaben (?) bazı teba'-i ecnebiyenin taht-ı tasarruflarında olup, virgülerinin i'tasında taallül edilen arazinin keyfiyet-i tasarrufları ol babda mahsusan teşkil olunan komisyonca tetkik olunmuş ise de teba'-i devlet-i aliyyeye mensup kiliseler ve manastırlar merbutatından kangileri virgüden muaf olup, kangileri olmadığı bilinemediğinden o cihetten dahi sulh (?) için biri teba'-i devlet-i aliyyeden olan milletlere ve diğeri ecnebilere mahsus olmak üzere mezkûr komisyonca tanzim olunan iki kıta defterin gönderildiği ifadesini havi mezkûr mutasarrıflıktan dahiliye nezâret-i celilesine meb'ûs tahrirat melfûfatıyla şura-yı devlete i'ta kılınmağla dahiliye dairesinde kiraat ve mezkur defterlerin birer nüshasının maliye nezareti celilesine irsal kılındığı, mezkur mutasarrıflığın tahriratından anlaşıldığından mezkûr defterler dahi anlar ile birleştirilerek iktiza eylediği halde defter-i hâkâni nezâretiyle muhabere olunarak iktizasının icrasıyla iş'arı maliye nezâret-i celilesine tebliğ olunmuş idi".

Maliye Nezâreti tarafından verilen cevapta; Kudüs'te bulunan Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin kilise ve manastırlarından sadece sur içinde olanlar için bir vergi muafiyeti söz konusu olduğu, sur dışındaki arazilerden vergi alındığı belirtilerek 1304 (M.1886-87) senesinde Kudüs'teki hem Osmanlı vatandaşı hem de ecnebi kilise ve manastırlarından alınan vergi miktarları belirtilmiştir: “Alınan cevabta mezkûr defterlerin zîrine komisyon-ı mezkûr tarafından yazılan mazbataların meallerine nazaran teb'a-i şâhânedan bulunan milel-i muhtelif kilise ve manastırlarına merbut olup kadîmen her türlü teklifden muafiyeti imtiyaz-ı mahsus tahtında olan dahil-i surdaki emlâk ve arazi misillü virgüden istinası rüesa-yı ruhaniye tarafına dermiyan edilen sur haricindeki emlâk üç yüz dört senesi nihayetine kadar müterâkim virgüsü bir milyon yirmi dokuz bin yedi yüz yirmi iki kuruş bir paradan ve kezalik sur haricinde olarak ecneblerin hayrâtına merbut emlâk ve arazinin üç yüz dört senesi gayetine değin terâküm iden virgüsünün mikdarı dahi yüz elli bir bin üç yüz doksan üç kuruş on beş paradan ibaret olduğu”. Ayrıca Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin kilise ve manastırlarının sur dışındaki emlâk ve arazilerinden vergi alınmadığı taktirde, ecneblerden de alınamayacağı belirtilmiştir: “... iş bu sur haricindeki emlâk ve arazi virgüsünden teb'a-i şâhâne manastırları emlâkından virgü alınmadıkça ecneblerden dahi alınamayacağı anlaşılmış”. Bunun ardından daha önce yapılan bazı yazışmalara atıfta bulunularak konuyla ilgili detaylar verilmekte, sur içinde bulunan araziler kimin olursa olsun vergiden muaf olduğu, sur dışındakilerin ise kilise, sinagog, okul ve hastanelerin kendi binaları ile arsalarının vergiden muaf olduğu, ancak sonradan ilave olunan ve akar olarak tahsis kılınan emlâk ve arazinin vergiye tabi olduğu belirtilmiştir: “Kuds-i Şerif suru dahilinde bulunan emlâk ve arazi her kimin uhde-i tasarrufunda olursa olsun öteden berü her nev'i virgüden muaf tutula gelmekte olduğu gibi sur haricinde bulunan mahallerde ale'l-usul istihsal olunan irade-i seniyye-i padişahi mucebince inşa olunan kilise ve sinagog ve mektep ve hastahanelerin kendü ebniye ve arasaları virgüden müstesna olup, bunlardan başka sur haricindeki kiliselere ve saireye muaherren ilave olunan ve akar olarak tahsis kılınan emlâk ve arazinin gerek teb'a-i şâhâne ve gerek teb'a-i ecnebiye uhdesinde olsun virgüden istinası lazım gelmeyeceği”. Ecneblerin talebine örnek olduğu düşünülen Kudüs Ermeni Patrikliği tarafından iletilen bir muafiyet talebinin reddedilmesi hikayesi de örnek olarak sunulmuştur: “Kuds-i Şerif Ermeni manastırları düyununun tesviyesiyçün bâ irâde-i seniyye ahaliden tahsil olunacak mebâliğe mahsuben liva-i mezkûrun üç yüz dört ve üç yüz beş seneleri emvalinden muhavvel mebâliğin suret-i tesviyesi hakkında sebk eden isti'zan üzerine fi 11 Temmuz sene (1)305 tarihiyle tastir buyurulan cevab-ı samide iş bu havâlenâmelerden manastırın emlâk virgüsünün mahsup olunması emr ü iş'ar buyurularak keyfiyet mahalline tebliğ olunması üzerine mezkûr manastırlar min'el-kadim mümtâz olmağla beraber zaten gerek mezkûr manastıra ve gerek sair teb'a-i şâhâne manastırlarına merbut emlâkin virgüsü hakkında bir karar verilmediği beyanıyla virgünün tevkif olunmaması Kuds-i Şerif Ermeni Patrikliğinden alınan tahriratta beyan olunup, şu ilişik dahi hal olunmak üzere ve maslahaten bir an evvel karar verilmesi lüzumu dermeyan olunmuş ve ol babta bâ sual divân-ı hümâyundan

yazılan derkenar mucebince emlâk-ı mezkûrenin ale'l-infirad keyfiyet-i kuyudiyesi tetkik olunarak neticesinin iş'arı defter-i hâkâni nezâretine lede't-tebliğ alınan cevapta kuyûda lede'l-müraca'a mezkûr defterlerde muharrer manastırlar ve sairenin muaharren inşa ve ibadethane ittihaz olunmuş olduğu cihetle bunların merbutatı idüğü iddia olunan emlâkin kaydı bulunamadığı ve fakat Kudüs'te olup gayrimüslim namına mukayyed olan evkâf ve emlâk melfûf evrak üzerine 8 Zilka'de sene 286 tarihinde yazılan derkenarda gösterildiği vecihle Eklim bin Yuhanna (?) tarafından fukara-yı Rum ve Matran Andreyas bin İbrahim'ul-Ermeni evladına vakf olan ve kadîmen bazı eşhas namına ber vech-i mülkiyet sebt-i defter-i hâkâni kılınmış bulunan mahallerden ibaret idüğü cihetle mezkûr defterlerde mûnderiç olan emlâk ve sairenin kûyud ile tatbiki kabil olamadığı kûyud-ı defter-i hâkâni idaresinden ifade kılındığı isbat olunmuştur”.

Mazbatada son olarak; Kudüs'teki vergi muafiyetinin sur içini kapsadığını ve sur dışını kapsamadığı tekrar belirtilmiş ve gayrimüslimlerin ellerindeki arazilerin statüsüyle ilgili 17 Safer 1287 (19 Mayıs 1870) tarihinde Divân-ı Hümayun'da alınan bir karar nakledilmiştir: “...varakada patrikler yedlerine i'ta olunan muafiyet berât-ı alişânlarının hulasa-i hükmü mûnderiç olup, mütalaasından muafiyet-i mezkûrenin dahil-i surda kâin emlâk ve akara inhisarı istinbat olunamadığı misillü bir kimse emlâk ve emvâlini suret-i sahiha-i şer'iyede bir cihete vakf eylediği halde sahih ve muteber olup, fakat vakf olan memâlik arazi-i 'üşriye veya haraciyeden ise 'üşr ve haracı sakıt olmayarak kemâ kân istifa kılınacağı canib-i fetvahânen ve bir kimse bâ tapu mutasarrıf olduğu arazisini taraf-ı eşrâf-ı hazret-i padişahîden bâ mülknâme-i hümayun kendüye temlik-i sahih ile temlik olunmadıkça bir cihete vakf edemeyeceği ve bir manastıra min'l-kadim merbut olup da merbutiyeti defter-i hâkânide mukayyed bulunan arazinin tapu ile tasarruf ve bey' ve teveffuz olunamayacağı ve fakat kadimden berü bâ tapu tasarruf oluna gelür iken muaharren bir takrib ile ruhban eline geçmiş ve manastıra merbut olmak üzere bila tapu tasarruf olunmakta bulunmuş olan arazi hakkında sair arazi-i emiriye muamelesi icra olunup kemâ fi's-sâbık tapu ile tasarruf ettirileceği defter-i hâkâni nezaretinden dermiyan kılınmış idüğü..”

Bu mazbatada belirtilen komisyonların oluşturulması, nezaretlerden bilgi istenmesi vs. gibi hususların, bir yandan ağır ve hantal Osmanlı bürokrasisi diğer yandan Avrupalı devletlerin baskısıyla ecnebler lehine verilebilecek bir kararı sürüncemede bırakmak gibi sebeplerle oldukça yavaş yürüdüğünü söylemek mümkündür. Nitekim bu mazbatadan 12 yıl sonra, 28 Muharrem 1320 (7 Mayıs 1902)'de Maliye Nezareti'nce sunulan bir arz tezkiresinde meselenin halen tartışıldığı anlaşılmaktadır (BOA, Y.PRK.ML 22/91). Yine 3 Rebiülevvel 1320'de (10 Haziran 1902), muhtemelen sorunun yine gündeme gelmesi sebebiyle, 20 Recep sene 1307 tarihli yukarıda değinilen mazbata bir derkenar ile Şura-yı Devlet'e tekrar havale edilmiştir. “Kudüs'de vak'ı mevâkı'ı mukaddesinin ma'fuiyeti ahd-i

celil-i hazret-i nebevide teessüs etmiştir. Ve Feridun Münşeatinde¹ buna dair olan nâme-i hümayun-ı hazret-i risaletpenâhi suret-i celilesi mastûrdır. Ana müracaat vakten be vaktin ma'füviyet hakkında sadır olan feramin-i aliyye kayıdları (?) tettebu' ve arazi kanunnâme-i hümayununda mevadd-ı lazimeleri tetkik olunarak iktizasının beyanı hakkında tekrar şura-yı devlete” (BOA, Y.PRK.ŞD. 3/21)

SONUÇ

Bütün bir yönetim felsefesini “kanun-ı kadim”i korumak üzerine inşa eden Osmanlı Devleti’ni, mevcut toplumsal yapısını korumak ve değişime karşı direnmek bağlamında, gelenekçi kabul etmek gerekir. “Evvelden olageleni” korumak Osmanlı gelenekçiliğinin temel dayanağı olmuştur. Bununla birlikte modernliğin farklı boyutlarıyla Osmanlı Devleti’ni etkilediği 19. yüzyıl, geleneksel yapının bütün yönleriyle altüst olduğu bir yüzyıl olmuştur. Bu altüst oluşun bir kısmı çöküş karşısında devletin farklı alanlarda değişim zorunluluğu hissetmesiyle devlet eliyle, bir kısmı da dış dünyanın etkisi hatta baskısıyla gerçekleşmiştir.

Bu makalede incelenen Kudüs’teki ecnebi kilise ve manastırları ile bunların emlâk ve arazilerine ait vergi muafiyeti meselesi, Osmanlı Devleti’nin sadece politik anlamda değil, çok yönlü zayıflığının boyutlarını göstermektedir. Tüm dinler için kutsal olsa da, kendi hükümlerlik alanları içindeki bir şehre yönelik ecnebi müdahalelerine karşı başarılı bir tutum geliştiremeyen Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu çok yönlü bir krize işaret etmektedir. Bu başarısızlığa ve krize rağmen Osmanlı Devleti’nin kendi hükümlerlik alanlarını koruma refleksini canlı tuttuğunu ve uluslararası politik baskılamalar karşısında bir direniş gösterdiğini söylemek mümkündür. Özellikle Kudüs üzerine yoğunlaşan emperyalist ve Siyonist emellerin farkında olan Sultan II. Abdülhamid’in yüzyılın son çeyreğinde tahta geçmesi bu tutumu daha politik bir forma kavuşturmuştur. Fakat II. Abdülhamid’in stratejileri de Kudüs’ü, öncelikle ecnebi kilise ve manastırları aracılığıyla yolu açılan İngiliz sömürsünden ve ardından gelen Siyonist işgalinden kurtaramamıştır.

¹ Feridun Ahmed Bey’in (ö. 991/1583) hükümdar mektupları ile ferman, berat, fetihnâme vb. sûretlerini topladığı eseri.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri**

- C.ADL. 30/1777
 DH.MKT. 1462/80
 DH.MKT.1495/39
 HR.TH.145/93
 ŞD. 2521/10
 Y. A. HUS, 194/19
 Y.A.RES. 19 – 43
 Y.PRK. ML. 10/32
 Y.PRK.ML 22/91
 Y.PRK.MYD. 3/6
 Y.PRK.ŞD. 3/21

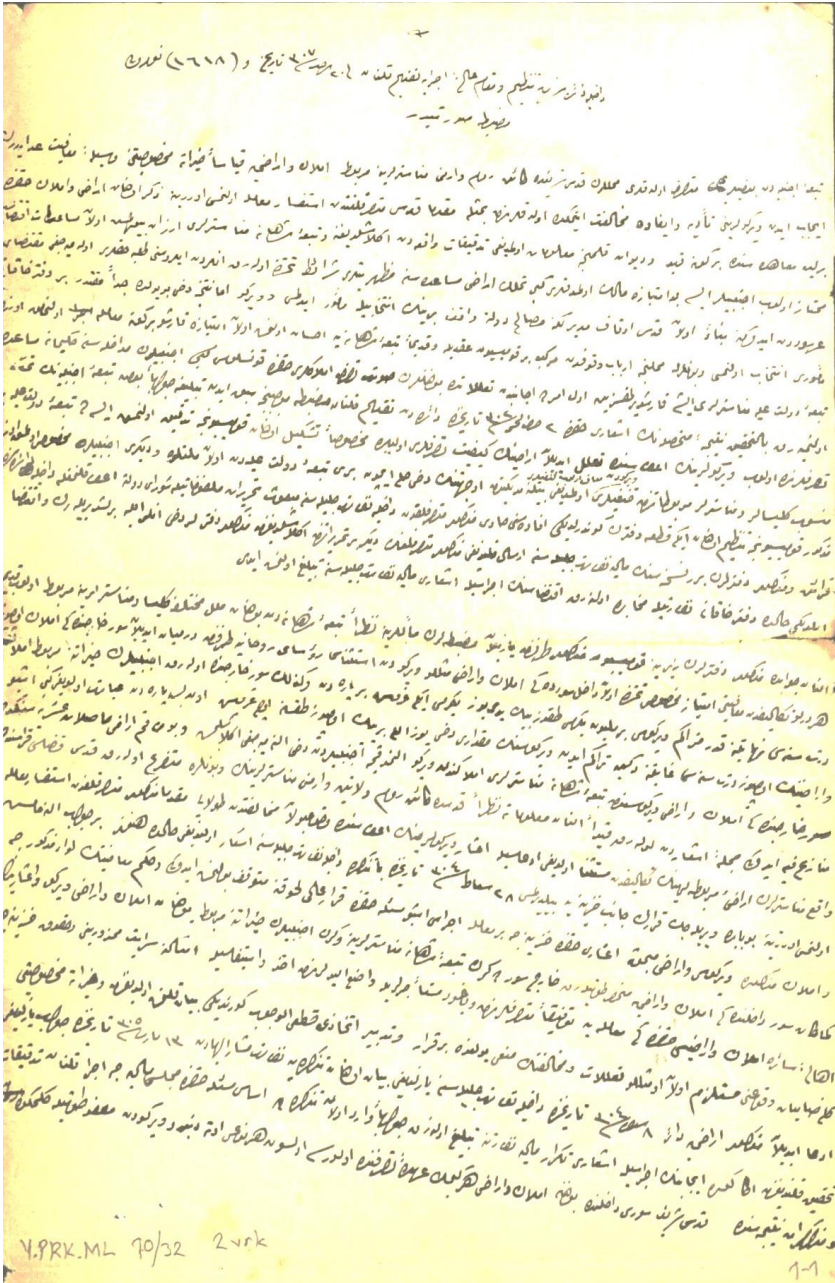
Kitaplar, Makaleler, Tezler

- Ahmet Cevdet Paşa (1991). *Tezâkir*. Cavid Baysun (Yay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Avcı, Y. (2004). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*. İstanbul:Phoenix.
- Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi. (2010). İstanbul.
- Baykal, B.S. (1959). “Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babialı”. *Belleten*, Cilt: XXIII, Sayı:90, 241-266.
- Beyazıt, Y. (2009). *Osmanlı İlmîyye Tarkîkinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kadiaskerliği Ruznâmçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi (XVI. Yüzyıl)*, Ankara Üniversitesi: Doktora Tezi.
- Demirkol, E. (2007). II. Abdülhamid Döneminde Kudüs'te Kilise İmar ve İnşa Faaliyetleri. Marmara Üniversitesi: Yüksek Lisans Tezi.
- Ercan, Y. (1988). *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M. (2004). *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Özçoşar, İ. (2017). “Beytullahim ve Kamame'yi Paylaş(ama)mak: 19. Yüzyılda Kudüs'te Ermeni-Süryani Tartışmaları”. *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 17(2), 1-10.
- Özel, A. (2006). “Müste'men”. *DÍA*, Cilt:32, 140-143.
- Papastathis, K.-Kark, R. (2016). *The Politics of church land administration: the Orthodox Patriarchate of Jerusalem in late Ottoman and Mandatory Palestine, 1875-1948*. *Byzantine and Modern Greek Studies* 40 (2) 264-282.
- Türkan, A. (2016). XIX. Yüzyılda Kilise Rekabetlerinin Yaşandığı Kudüs'te Osmanlı'nın Uyguladığı Birlikte Yaşama ve Barış Kültürü Politikaları. Tuğberk Uğurlu (Çev.). *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı :1, 103-138.
- Türkgeydi, A.F. (1928). *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Uzunçarşılı İ.H. (2002). *Osmanlı Tarihi*, C. 4. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

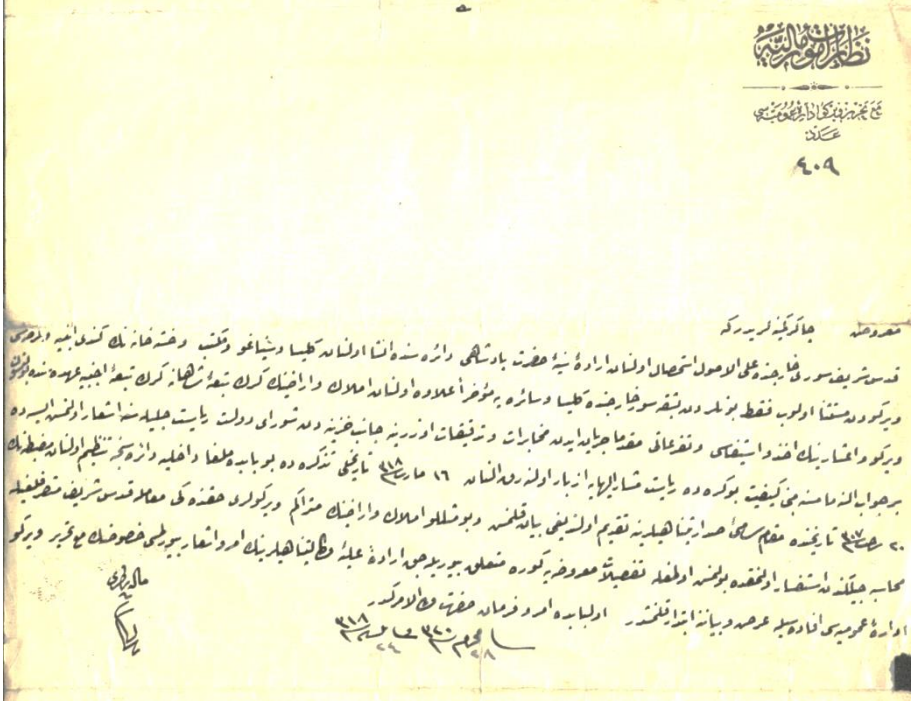
EKLER

Ek 1: "Dahiliye Dairesinde Tanzim ve Makam-ı Ali-i İcraya Takdim Kılınan Fi 20 Recep senè 307 ve (1618) Numerolu Mazbata Suretidir" (BOA, Y.PRK. ML. 10/32)

Ek 2: Y.PRK.ML 22/91

Hüve
Nezâret-i Umur-ı Maliye
(Ma'a Tahrir Virgü Daire-i Umumiyesi)
Aded 409

Ma'ruz-ı çâker-i kemînelerdir ki, Kuds-i Şerif suru haricide ale'l-usul istihsal olunan irade-i hazret-i padişâhi dairesinde inşa olunan kilise ve sinağö(g) ve mekteb ve hastahanenin kendi ebniye ve arsası virgüden müstesna olup, fakat bunlardan başka sur haricinde kilisa ve saireye müehheren ilave olunan emlâk ve arazinin gerek teb'a-i şâhâne, gerek teb'a-i ecnebiye uhdesinde bulunsun virgü ve 'aşarının ahz ve istifası teferru'atı mukaddemâ cereyan eden muhâberât ve tedkikat üzerine cânib-i hazineden şura-yı devlet riyâset-i celilesine iş'ar olunmuş ise de, bir cevap alınamamasına mebni keyfiyet bu kere de riyaset-i müşar'ün-ileyhe izbâr olarak 16 Mart sene 1318 tarihli tezkerede bu bapda mülğa dahiliye dairesince tanzim olunan mazbatanın 20 Recep 1307 tarihinde makam-ı sâmi-i sadâretpenâhilerine takdim olunduğu beyan kılınmış ve bu misillü emlâk ve arazinin müterâkim virgülleri hakkındaki muamele Kuds-i Şerif Mutasarrıflığıyla muhasebeciliğinden istifsar olunmakta bulunmuş olmağla tefsilat-ı ma'ruzaya göre müte'allik buyurulacak irade-i aliyye-i vekâletpenâhilerinin emr ü iş'ar buyurulması hususunun ma'a tahrir virgü idare-i umumiyesi ifadesiyle arz ve beyana ibtidâr kılınmıştır. Ol bapta emr u ferman hazret-i men lehu'l-emrindir. 28 Muharrem 1320 ve 24 Nisan 1318

Ek 3: BOA, DH.MKT. 1462/80

تاریخ	محل	موضوع	ملاحظات
۹۵۷	علاظم	قدس شریف موقوفه	۱۹
<p>کتاب و کتب دخت خانه کی بلا سینه از حق مومنان اولاده ایندک معصوم استقلال ایندک سینه ات اینه سینه در مکتب ابریم بعد اینه دنه بصورت علی اصول دژره بدیه دنه اوقاری رفض ادرینه ات ایلو مکتب خانه زن بر اوقاری کتاب اکتاز ایلو دونه زاهد امام ایکن اولوقدی بیلم بره ایلو اوقاری نه هودنه معامل اولوقه لوزم کله جک و در اولونه چله شیشه نایع و ادونه بیق نورونی خرمه بیله استفاده و سومام موقوفه احوک و اشک اولویب سینه دقت و عطا اولوقه و نورانی تقدیر با بنیاد و کتاب حاضرینده کتبخانه بیانه و نامه اولوقه بیق کیفیت سوری دولت قریب اولوقه بیکر اولوقه موقوفه و تقاضا صورت اشخاص اولوقه نظردقی غالب و بر حاله دول اولوقه محابری مستوجب اولوقه بعده سینه بعد اینه دنه اولویب مکتب ات ایکن اولوقه دژره بدیه دنه رفض استیلا بیام مکتب خانه لری ایلو ده تمام دیا قضا کتاب اکتاز ابرج مکتب تقض اولوقه حاله بروزن کتاب کتبخانه ات اولوقه نظره و دقت ایله داد و صورت کتاب اکتاز اولوقه اولوقه خانه لری بکونه سوری و صانع دفعه سینه در مکتبیه کتاب حاله دنه عیاق استیلا استیلا مکتب صوب و در اینه بیلم و اینه در مکتبیه مکتب حاله دنه عیاق اکتوره اجری ایجاب حاله کتبخانه بر اینه نایع</p>			
<p>OSMANLI ARŞIVI DİJİTAL 7462 80</p>			

Evrak Numarası: 957/19

Tesvid Tarihi: Fi 21 Teşrin-i Evvel sene (1)303

Tebyiz Tarihi: Fi 26 Safer sene (1)305 ve fi 31 Teşrin-i Evvel sene (1)303 (13 Kasım 1887)

Kuds-i Şerif Mutasarrıflığına

Kilise ve mekteb ve hastahane gibi bila-ist'izan inşası taht-ı memnu'iyetde olan ebniyenin müsa'ade-i seniyye istihsal edilmeksizin inşaatına meydan verilmemekde ise de, teb'a-i ecnebiyeden ba'zı kesânın ale'l-usul daire-i belediyeden aldıkları ruhsat üzerine inşa eyledikleri hanelerin birer odasını kilise ittihaz ile derûnuna rahibler ikame etmekde oldukları beyanıyla bu misillüler haklarında ne suretle mu'amele olunmak lazım geleceği, varid olan 24 Zilhicce sene (1)304 tarih ve otuz yedi numaralı tahrirat-ı behiyyelerinde istifsar ve şu madde muvafık-ı usul ve emsal olmayıp şayân-ı dikkat ve i'tina bulunduğu lede'l-havale Divân-ı Hümayun Kalemî'nden yazılan derkenarda beyan ve izbâr olunmakdan naşi keyfiyet Şura-yı Devlet'e havale olunarak ol babda Dahiliye Dairesi'nden tanzim olunan mazbatada vakı' suret-i iş'ar-ı vâlâları nazar-ı dikkati câlib ve bu halin devamı enva'-ı mahâziri müstevcib olduğundan ba'de-izin teb'a-i ecnebiyeden olup da mesken inşa etmek üzere daire-i belediyeden ruhsat isteyenlerin yapacakları haneleri ileride tamamen veya kısmen kilise ittihaz edecekleri teferrüs olunduğu halde bunların kilise şeklinde inşa olunmamasına nezaret ve dikkat edilmesi ve ol suretle kilise ittihaz olunmuş olan hanelerin de bir gûne sızıltı ve suda' vuku'una meydan verilmeksizin kilise halinden çıkarılması esbabının istihsali hususunun savb-ı vâlâlarına tebliği ifade olunmağın ona göre icra-yı icab-ı hale hizmet buyrulması babında...